

Розділ V

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

УДК 929:598.2:069-027.551/5В.ДЗЕДУШИЦЬКИЙ
РОГОЖА М.М.

**Володимир Дзедушицький – організатор
першого приватного природознавчого музею
та пам'яткознавець**

У статті розглянуто передумови створення Володимиром Дзедушицьким першого приватного природознавчого музею у Львові, окреслено експонати та бібліотечні фонди, їх номенклатуру і стан, відповідність розвитку тогочасної наукової природознавчої думки, а також вплив музею на суспільне життя краю.

Ключові слова: Володимир Дзедушицький, природознавчий музей, експонати, бібліотечні фонди.

Володимир Йосипович Дзедушицький (1825–1899) – граф українського походження, володар значних земельних угідь у Галичині, відомий як великий патріот свого краю, знаний, окрім всього іншого, як організатор першого на цих теренах музею природознавчого спрямування й творець природничих (нерухомих) пам'яток, котрі зайняли лише їм власне місце в загальнолюдському та інтелектуальному просторі України [1].

Оскільки землі Галичини до кінця 30-х років XX ст. територіально належали до складу інших держав, огляд персоналій громадських діячів, учених (одночасно й меценатів), оцінка їх діяльності з питань створення, збереження та вивчення створюваного ними історико-культурного середовища, формування засад його інституціалізації, визначення цінності наявних матеріальних і нематеріальних пам'яток для їх подальшого існування виявилися дещо ускладненими. Діяльність вченого і мецената В. Дзедушицького також не вкладалися у формовані раніше стереотипи сприйняття.

Слід підкреслити, що особистий вплив В. Дзедушицького на розвиток краю істотний, його організаційно-наукова та громадська робота, внесок у формування соціокультурного простору Галичини

та прилеглих територій, що припали на другу половину XIX ст., потребували належної оцінки та пошанування, котрої на той час не знайшли. Уявляється, це трапилося з кількох причин: спочатку визнання блокувалося царською владою за властивий полякам бунтарський дух спротиву та протидії, що піднімав на дію за честь розшматованої батьківщини. Пізніше – через відновлення поляками власної державності та відродження національної самосвідомості. Пропонована стаття ставить за мету показати науково-організаторську та пам'яткознавчу роботу В. Дзедушицького та процес створення першого в Галичині приватного природознавчого та краєзнавчого музею.

Громадянська та наукова позиція вченого вимагала відповідного ставлення й уваги, частина пізніших дослідників звернулася до аналізу й оцінки певних напрямів діяльності В. Дзедушицького. Наприклад, організований В. Дзедушицьким у 1884 р. (як заповідний) буковий лісовий масив площею в 22,4 га був названий «Пам'ятка Пеняцька»¹, фахівці-лісівники й історики відзначили його як особливе явище (Szafer, 1912, 1926) [2]. Це перший на території України заповідний ліс, створений не для власних мисливських розваг, хоч полювання було одним із улюблених захоплень мецената, а якраз для вивчення світу живої природи у її первісному стані та розвитку. В. Дзедушицький у пізнішому часі виступив одним з ініціаторів й організаторів створення у Львові лісового інституту. Цей вищий навчальний заклад з часом набув загального визнання завдяки формуванню наукових лісівничих шкіл, адже його діяльність поширювалася не тільки на ліси Карпат і Прикарпаття, але й рівнинних частин краю, а також стосувалася питання підготовки наукових і практичних працівників лісової справи. Практика з лісівництва й інших навчальних дисциплін проходила на базі Пеняцького заповідника як еталонного лісового масиву, давала змогу вивчати вирощування лісів і спостерігати їх еволюцію, зумовлену природними та антропогенними чинниками [3].

Володимир народився 22 червня 1825 року в родині графів Йосипа та Павлини Дзедушицьких. Родина була дуже заможна, одна з найзаможніших не тільки Галичини, а й Польщі. Після розгрому антиросійського повстання під проводом Т. Костюшка (1794) батько вченого відійшов від служби, займався громадськими справами та науковими дослідженнями з етнографії й історії [4]. Мати Володимира Дзедушицького була жінкою освіченою, її улюбленим заняттям було колекціонування місцевої ентомофауни (метеликів та інших представників класу комах).

---

¹Створений заповідник «Пам'ятка Пеняцька» сильно постраждав від вирубування під час I Світової війни, потім польськими вченими було порушено питання про його відновлення, однак уже в 1940 р. пам'ятка знову зазнала істотних вирубувань.

Оскільки родинне виховання та домашнє навчання стали головною передумовою формування природоцентричного світогляду майбутнього вченого й мецената, для нас важливим вбачається розгляд тих чинників, які почали формувати світоглядні начала В. Дзедушицького. Оскільки син ріс хворобливим, для його навчання в домашніх умовах батьки залучили спеціалістів із загальноосвітніх і спеціальних дисциплін природничого спрямування, зокрема філолога В. Поля, природознавця-ботаніка К. Лебашевського, орнітолога Е. Шауера – тобто зібрали достатні наукові сили для отримання освіти високого рівня відповідно до природних задатків і вподобань молодшої людини [5].

Більше того, постійні екскурсії В. Дзедушицького на природу під керівництвом учених-природознавців і, особливо, орнітолога-фауніста Е. Шауера, сприяли не тільки встановленню довірливих відносин між ними, що мало принципове значення, а також формували навички поведінки в природі при збиранні гербаріїв, колекцій метеликів й інших комах. З часом В. Дзедушицький приступив до систематизації зібраних матеріалів. Особливе задоволення юнакові приносили заняття таксидермією (виготовлення чучел) разом із Е. Шауером [6].

Згодом батьки подарували синові бібліотеку та геологічну колекцію, а ще пізніше постало питання про виділення окремого приміщення під природничонаукові збірки сина. Отже, родинне виховання, навчання під керівництвом відомих учених, практична робота в польових умовах і самоосвіта істотно вплинули на формування бережливого ставлення до оточуючої природи та сприяли розумінню потреби збереження найбільш характерних природних зразків як експонатів.

Однак звичний плин життя, насичений навчанням і науковими заняттями, порушився через раптову смерть батька. В. Дзедушицький не полишив наукових занять, однак як молодий власник багатьох помість поринув у світ управління ними. Часті приїзди до Сокальського повіту, знайомство з родиною Німчинських дозволили В. Дзедушицькому одружитися з їх донькою.

Однак, швидко світське життя для молодшої пари перестало бути першорядним. У їх житті з'являються інші пріоритети. В. Дзедушицький разом із дружиною перебирається до Львова, продовжує впорядковувати колекційні матеріали та купує порівняно невелику будівлю для зберігання збірок експонатів такого роду. В цьому випадку відбувся збіг бажань природослідника розмістити у певному порядку наявні колекційні матеріали та матеріальні можливості втілити у життя виплекану мрію. Так було зроблено перший крок до створення природознавчого музею [7].

Попередні періоди життя В. Дзедушицького вбачаються підготовчими до системної наукової роботи. Від початку діяльності природничого музею як науково-просвітницької та дослідницької інституції настає власне науково-дослідницький період життя вченого. З позицій сьогодення до основних напрямів діяльності музею варто віднести переписку з провідними вченими-зоологами й орнітологами, ознайомлення з результатами наукових досліджень відомих учених, читання рефератів співробітниками музею, організацію власне музейних досліджень. Створення музею переслідувало кілька цілей: дослідження, охорона, збереження та популяризація пам'яток природничої історії регіону. Об'єктом дослідження та музеєфікації стала природа та її найвищий прояв – життя рослин, тварин і людини. Уявляється, що до домки про створення музею саме такого профілю В. Дзедушицького привело власне усвідомлення потреби збереження природи та старожитностей, котрі з часом ставали пам'ятками культурної спадщини.

Оскільки В. Дзедушицький особисто займався науково-дослідницькою працею, вона знаходила свій вияв у різних формах. Найбільш повно це виявилось у науковій розвідці про загальний огляд тваринного світу Галичини та Поділля в його історичному минулому та сучасному, й, зокрема, орнітофауни вказаних територій [8]. Публікація результатів дослідження оприлюднена німецькою мовою у Львові в 1880 р. Оцінюючи рівень викладу матеріалів з орнітології та порівнюючи їх з аналогічними науковими працями, є підстави стверджувати, що вчений-природознавець В. Дзедушицький досягнув системного сприйняття закономірностей формування орнітологічного комплексу західних територій, його видового складу та історії поширення птахів, як це видно наприклад, у відомого орнітолога М.М. Сомова [9].

Системний підхід знайшов своє відображення у принципах формування зоологічної колекції музею. Рівною мірою це стосувалося ботанічних, геологічних і археологічних колекцій, зібраних у природознавчому музеї. Наприкінці 30-х років ХХ ст. музей нараховував у експозиції та фондах орієнтовно 173847 експонатів. Вони були розподілені наступним чином: у відділі зоології знаходилося 7093 од. зб., ботаніки – 373, геології – 17167, преісторії – 6500, етнографії – 4952. На стінах музею висіло 49 картин і рисунків. У фондах зберігалось 121 коробка ентомологічних зборів, препаратів частково. Інші фонди були упорядковані та зберігалися переважно в закритих шафах і за характеру матеріалів розподілялися так: зоологічних об'єктів – 96313, ботанічних – 27120, етнографічних – 3738, нерозрізнених (несистематизованих) з 1928 р. – 10580 од. зб. [10].

Окремо варто відзначити прекрасно організовану бібліотеку музею. Бібліотека за характером зібраної в ній літератури поділялася на загальну та

геологічну. Загальна бібліотека нараховувала, згідно з бібліотечними книгами, 4956 томів (номерів), відбитків і брошур (сепаратів) – 4387, вирізок із газет – 651, альбомів фотографічних – 31, карт – 187 примірників. За задумом В. Дзедушицького, окремо була сформована бібліотека літератури геологічного спрямування, вона нараховувала 991 том, 200 брошур і відбитків та біля 200 карт [11].

Окрім того, В. Дзедушицький постійно турбувався про поповнення музею різного роду експонатами. Тим самим, окрім постійного виявлення та введення до наукового обігу нових об'єктів, учений на кожному новому етапі роботи музею збагачував його фонди відкриттями уже відомих об'єктів, розкриваючи їх у новій якості або надаючи їм нового змісту. Наприклад, розміщення експонатів орнітологічної колекції було розташовано не лише з історичної, але й екологічної точки зору, що значною мірою співпадало з поглядами видатного російського орнітолога М.О. Мензбіра (1855–1935) на орнітогеографію Європейської частини Російської імперії [12]. Цим самим було дотримано принципу наукової відповідності стосовно формування природознавчих колекцій музею.

З плином часу політична та соціокультурна ситуація на західних теренах України кардинально змінилася. Інкорпорація західноукраїнських земель до складу УРСР восени 1939 р. поставила перед вітчизняною наукою низку соціокультурних питань, котрі потребували свого досконалого вирішення. Зважаючи на обставини суспільно-політичної ситуації, яка складалася в цій частині території, Раднарком УРСР поставив перед Академією наук УРСР завдання зі створення наукових установ у західних областях. З цією метою він доручив їй організувати в м. Львові науковий природознавчий музей як базу для наукової роботи з вивчення флори, фауни і корисних копалин у західних областях УРСР. Як базу для розгортання наукової роботи із зазначених вище питань АН УРСР було передано природничий музей наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка та музей Дзедушицьких [13]. Таким чином було вирішено питання про створення Львівського науково-природничого музею, котрий, поряд зі своєю основною функцією, ставав дослідницько-науковою та просвітницькою установою [14].

Аналіз протоколу наради, скликаної для вирішення організаційних питань за ініціативи бюро відділу біологічних наук АН УРСР засвідчив наступну ухвалу:

1. Зважаючи на низький рівень дослідження фауни і флори Західних областей УРСР і зважаючи на відсутність на території цих областей бази, де проводились би такі дослідження та виховувались би відповідні науко-

ві кадри, вважати, що в числі всіх музеїв у Західних областях УРСР, щоб правити за таку базу, найбільш придатним є музей колишніх власників Дзедушицьких, як природничий музей Західних областей.

Вважати, що цей музей, особливо у зв'язку з наявністю в ньому великих і дуже мало опрацьованих фондів, потрібно перетворити на наукову базу для всіх досліджень фауни і флори Західних областей УРСР, зокрема для роботи в зазначеній галузі Інститутів Зоології та Ботаніки АН УРСР.

2. Вважати за доцільне зберегти при Музеї виставочну частину

3. Для розгортання роботи зазначеного вище природничого музею потрібно негайно вжити відповідних заходів з боку АН УРСР для накреслення завдань цього музею, складання штату музею та заповідників і встановлення ставок зарплати та орієнтовного визначення необхідних витрат на ремонт будівель та збереження майна музею [15].

При розгляді цієї частини організаційних питань було враховано площі музею, кількість музейних експонатів і потреби поточні та перспективні: тому штат природничого музею у м. Львові, на думку керівництва, мав нараховувати всього штатних працівників – 15, в т.ч. наукових – 8 осіб. Кошторис на рік склав 314224 крб.

Подальша доля музею та розвиток наукових досліджень його працівниками, на нашу думку, потребують окремого дослідження.

Підсумовуючи, відзначимо, що організація В. Дзедушицьким природничого музею у Львові виконала важливі наукові та соціокультурні функції, дозволила з часом перетворити його у науковий і дослідницький центр краю, принципово важливий в умовах приналежності території до українських державних утворень. Музей зі збирача та хранителя пам'яток історії та культури Галичини і Поділля як, по суті, цілісного явища з властивими йому ознаками, перетворився в один із духовних центрів зі збереження автентичності українського народу [16]. Пам'яткознавчі студії його організатора й керівника В. Дзедушицького формували й спрямовували діяльність музею у необхідному напрямі, а сам учений виявив себе яскравою особистістю української природознавчої науки та її історії.

Джерела та література

1. Борејко В.Э. Владимир Дзедушицкий / В.Э. Борејко // Популярный биографо-библиографический словарь-справочник заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860-1960). Том первый (А–М) Серия: история охраны природы. – Вып. 4. – 1995. – С. 98–100; Дзедушицкий (Dzieduszycki) Володимир. Енциклопедія українознавства. – Львів : Молоде життя, 1993. – Т. 2. – С. 520
2. Szafer W. Pamiątka Pieniacka / W. Szafer. – Silwan. – 1912. – № 30. – S. 361–366.
3. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/НЛТУ>.

4. Костюшко // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. XVI. – СПб. : Типо-Литография И.А. Ефрона, 1895. – С. 420–421.
5. Ернест Шауер // Орнитологи України. Библиографический справочник / Авт.-сост.: Т.А. Атемасова, И.А. Кривицкий. – Х., 1999. – Вып. 1. – С. 6.
6. Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/old/b15/2020.html>
7. Dzeduszycki W. Przewodnik po muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie / W. Dzeduszycki. – Lwow, 1895. – 35 s.
8. Graf. Dzieduszycki'sches Museum in Lemberg. I. Abteilung. Zoologie Wirbelthiere. II. Vogel gesammelt, bestimmt und verzeichnet von Wladimir Graf Dzieduszycki. – Lemberg : I. Vereins-Buchdruckerei, 1880.
9. Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии / Н.Н. Сомов. – Х., 1897. – Х+194+689 с. (Отд. прил. к 26 тому Трудов Общества испытателей природы при Харьковском ун-те).
10. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). ф. 258, оп. 1, спр. 90, арк. 12.
11. Там само, арк. 14.
12. Мензбир М.А. Орнитологическая география Европейской России: В II-х ч. / М.А. Мензбир. – Ч.1. – 1882. – 525 с., 9 л. табл.; – Ч.2. – 1892. – 191 с.; 3 л. табл. – М. : Тип. Моск. ун-та (М. Каткова), 1882, 1892.
13. Сомов Н.Н. Вказана праця.
14. ІА НБУВ. ф. 258, оп. 1, спр. 90, арк. 12.
15. Шидловський І. Найстаріший зоологічний музей України / І.В. Шидловський // Музеї України. – К. – 2010. – № 3. – С. 18–21.
16. Львівський науково-природничий музей : путівник. – Львів, 1957. – 28 с. з 17 рис.

Рогожа М.М. Владимир Дзедушицкий – организатор первого частного музея природоведения и памятниковед

В статье рассмотрены условия создания Владимиром Дзедушицким первого частного природоведческого музея во Львове, указаны экспонаты и библиотечные фонды, их номенклатура и состояние, соответствие времени научной природоведческой мысли, а также влияние музея на общественную жизнь края.

Ключевые слова: Владимир Дзедушицкий, музей естествознания, экспонаты, библиотечные фонды.

Rohozha M.M. Volodymyr Dzedushtskyi as the organizer of the first private natural history museum and researcher of memorial studies

The paper deals with the background of the organization of the first private natural history museum in Lviv by Volodymyr Dzedushtskyi. Showpieces and library funds, their nomenclature and conditions, as well as correlation with the development of that period natural science and the influence of the museum on the social life of the region is outlined in the paper.

Key words: Volodymyr Dzedushtskyi, natural history museum, showpieces, library funds.

Надійшло до редакції: 24.04.2015 р.